

Dordrecht Ondergronds Briefrapport 4

Dordrecht, plangebied Grotekerkstuin

Een begeleiding van graafwerkzaamheden naast
de Grote Kerk in Dordrecht

M.C. Dorst

2008

Gemeente Dordrecht
Bureau Monumentenzorg en Archeologie

Colofon	
ISSN	n.v.t.
ISBN	n.v.t.
Tekst	M.C. Dorst
Redactie	D.B.S. Paalman
Afbeeldingen	Bureau Monumentenzorg en Archeologie (tenzij anders vermeld)
Vormgeving	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Drukwerk	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Uitgave	Gemeente Dordrecht, december 2008
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling / Afdeling Inrichting Stadsdelen Bureau Monumentenzorg en Archeologie</p> <p>Postbus 8 3300 AA Dordrecht T (078) 639 64 02 monarch@dordrecht.nl www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2008	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoud

1. Inleiding	7
1.1 Algemeen	7
1.2 Administratieve gegevens	8
2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek	9
2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	9
2.2 Geplande werkzaamheden	10
2.3 Resultaten van vooronderzoek	10
2.4 Archeologische verwachting en advies	12
3. Doel en vraagstellingen	13
4. Archeologische begeleiding	14
4.1 Methoden	14
4.2 Onderzoeksresultaten	14
4.2.1 Lithostratigrafie	14
4.2.2 Archeologie, sporen en vondstmateriaal	14
5. Conclusies	18
Literatuur	19
Afkortingen	20

1. Inleiding

1.1 Algemeen

In het onderzoeksgebied zijn in het kader van de aanleg van een fietsenstalling en nieuwe lichtmasten met bijbehorend kabeltracé graafwerkzaamheden naast de Grote Kerk in Dordrecht uitgevoerd. De werkzaamheden zijn door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie archeologisch begeleid. Door de grondwerkzaamheden zouden aanwezige archeologische waarden kunnen worden aangetast of vernietigd.

Dit document betreft de rapportage van een archeologische begeleiding. Een kort bureauonderzoek is aan het veldwerk voorafgegaan. Tijdens het veldwerk zijn aanwezige archeologische waarden gedocumenteerd.

De gegevens van het onderzoeksgebied, de aanleiding voor het onderzoek en de resultaten van het bureauonderzoek zijn weergegeven in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 is de doel- en vraagstelling geformuleerd en in hoofdstuk 4 zijn de onderzoeksmethoden en de resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte zijn in hoofdstuk 5 de conclusies van het onderzoek verwoord.

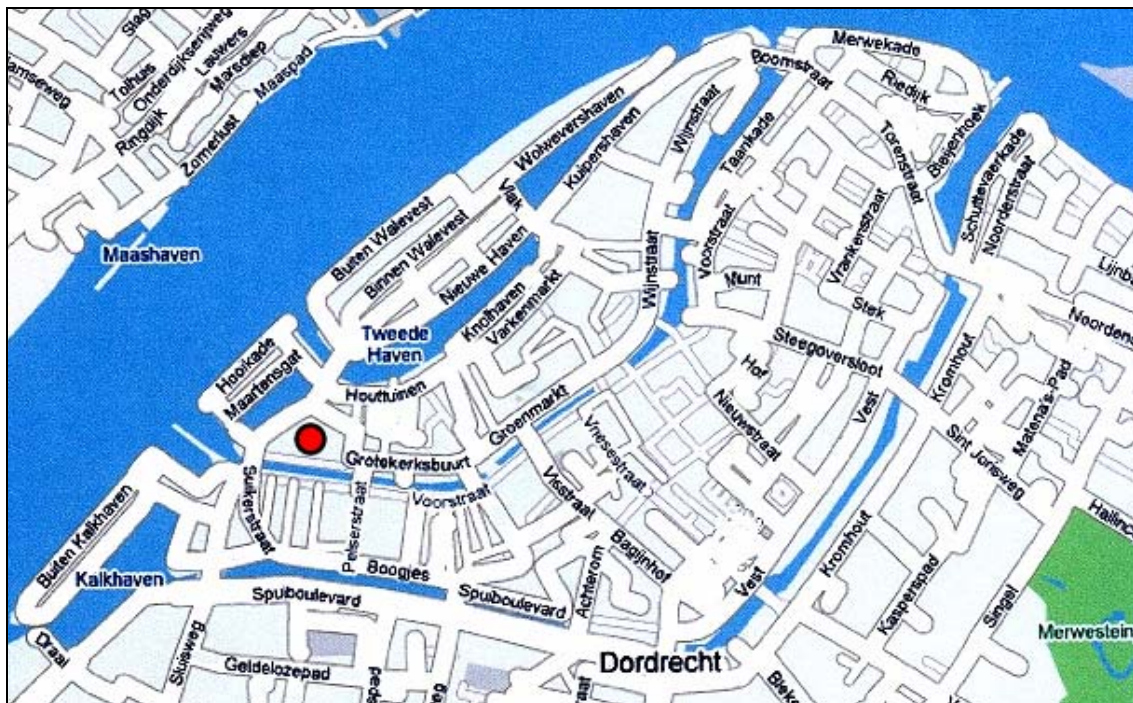
1.2 Administratieve gegevens

Aard Onderzoek	Archeologische begeleiding
Projectcode	0808
ARCHIS	
Onderzoeksmeldingsnr.	27875
Vondstmeldingsnummer	407030
Periode	Nieuwe Tijd
Datum onderzoek	maart – april 2008
Plangebied	Grotekerkstuin
Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Dordrecht
Plaats	Dordrecht
Toponiem	Grotekerksbuurt
Kaartblad	38C
RD-coördinaten	
NW	104.848 / 425.341
NO	104.936 / 425.324
ZO	104.935 / 425.321
ZW	104.848 / 425.339
Kadastrale gegevens	
Gemeente code	DDT00
Sectie	F
Perceelnummer(s)	2506
Oprachtgever	Gemeente Dordrecht, Dienst Stadsontwikkeling
Uitvoerder	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Projectleider	Dhr. M.C. Dorst
Projectmedewerkers	Dhr. M.C. Dorst, dhr. T.H.L. Hos, dhr. J.A. Nipius
Autorisatie	
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek	Mw. L.K. de Koekkoek
Datum rapport	December 2008
Autorisatie rapport	Mw. J. Hoevenberg (senior-archeoloog)
Archivering projectgegevens en vondstmateriaal	
Digitaal	Archief Bureau Monumentenzorg en Archeologie / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoog	Stadsdepot Gemeente Dordrecht
Code	0808

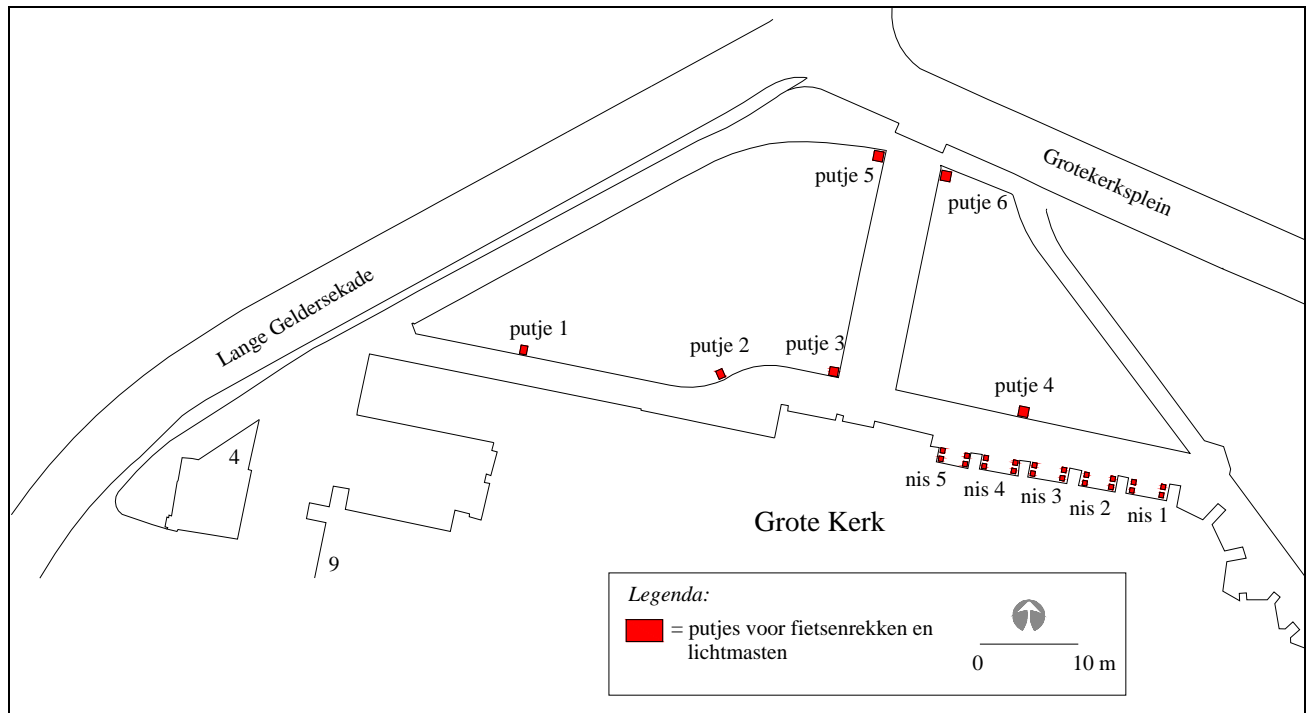
2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek

2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied bevindt zich in de gemeente Dordrecht en betreft het Kerkhofpad dat, parallel, ten noorden langs de Grote Kerk ligt. Het pad verbindt de Lange Gelderse kade in het westen met de Grotekerksbuurt in het oosten (Afb. 1 en 2). Langs dit pad, tussen de nissen die gevormd worden door de steunberen van de kerk en langs het kerkpad vanaf het Grotekerksplein naar de noordelijke ingang van de kerk, zijn graafwerkzaamheden uitgevoerd. In het plangebied zijn 26 kleine putjes gegraven (Afb. 2). Het plangebied meet circa 50 x 30 m. De centrumcoördinaten zijn X: 104.897, Y: 425.330. Het maaiveld in het plangebied bestaat deels uit onverhard grasveld en deels uit een klinkerpad.

Afb. 1. Ligging van het plangebied Grotekerksbuurt te Dordrecht.

Afb. 2. Ligging van het plangebied Grotekerkstuin te Dordrecht.

2.2 Geplande werkzaamheden

Binnen het plangebied is op een aantal locaties gegraven, onder andere in het kader van het gemeentelijk lichtplan. De werkzaamheden bestonden uit de aanleg van fietsenrekken en lichtmasten. Ten behoeve van de verankering van de fietsenrekken zijn in de nissen van de steunberen van de kerk 20 gaten gegraven van 50 x 50 cm en een diepte van circa 0,50 m (Afb. 2). Voor de aanleg van de lichtmasten zijn zes putjes (1-6) gegraven van circa 1 x 1 m en een diepte van circa 0,75 m (Afb. 2). De sleuf van het kabeltracé tussen de lichtmasten had een diepte van 40 cm.

2.3 Resultaten van vooronderzoek

Historie

De start van de bouw van de Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk is waarschijnlijk gestart in de 13e eeuw. De kerk heeft een mogelijk eind 11e- begin 12e-eeuwse voorganger gehad, namelijk de kapel van het middeleeuwse Thuredrith. De bouw duurde tot circa 1470, waarin de kerk in hoofdlijnen zijn huidige vorm heeft gekregen (Jensma en Molendijk 1987, 11-19). De noordelijke zijde van de kerk bestaat uit een ingang in het noordertransept, met ten westen daarvan vijf kapellen en ten oosten het Onze Lieve Vrouwekoor. Gedurende de Late Middeleeuwen is er in één van noordoostelijke nissen van dit koor een kapel aangebouwd ter ere van Sint Sura. De locatie van deze kapel, die in de 17e-eeuw is afgebroken, is nog herkenbaar aan het ingekorte raam in het Onze Lieve Vrouwekoor. Behalve deze kapel was er aan de noordoostzijde, tegen de gevel van de kerk, nog een tweede gebouw aanwezig. Dit was het huis Groot Crucenborch, dat dienst deed als kapittelhuis voor de kanunniken van de kerk. Deze is al na de grote stadsbrand in 1457 afgebroken.

Het begraven in de kerk was voorbehouden aan de adel en notabelen van de stad, terwijl de minder gegoede burgers begraven werden op het Grotekerkhof, dat zich rondom de kerk bevond. De begraafplaats is gedurende de laatmiddeleeuwse en een groot deel van de postmiddeleeuwse periode in gebruik geweest.

Delen van het kerkhof terrein zijn vanaf 1500 tot circa 1771 verhuurd geweest, onder

andere ten behoeve van de bouw van het ammunitiehuis. Mogelijk waren hier ook delen van het kerkhof bij, die direct buiten de muren van de kerk lagen (Van Dalen 1929, 20-21). Door ruimtegebruik zijn er continu graven geruimd en nieuwe grafkisten bijgezet. Daarnaast is het terrein continu opgehoogd, onder andere in de 17^e eeuw met kolengruis. In 1704 is het Grotekerkhof geëgaliseerd en als begraafplaats opgeheven (Jensma en Molendijk 1987, 88).

Bekende archeologische gegevens

In 1978 en 1986 zijn door de toenmalige Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek onder leiding van dhr. H. Sarfatij opgravingen in en rondom de kerk uitgevoerd (Archis waarnemingsnummers 25006, 32730 en 32812).

In 1978 is op het kerkhof, net ten noordoosten van putje 4, een proefsleuf gegraven (werkput nr. 34; Sarfatij 2007, 20).

Hierbij is onder ander vastgesteld dat er sprake is van een bouwvoor van circa 25 á 30 cm met daaronder een dik ophogingspakket waarin verschillende niveaus van begravingen aanwezig waren (Sarfatij 2007, 41).

In september 2002 zijn direct ten oosten van de kerk, onder het wegdek van de Grotekerksbuurt, graven aangetroffen tijdens een archeologische begeleiding, uitgevoerd door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie (Paalman 2002).

De bodemopbouw ter plaatse was als volgt:

Vanaf het huidige maaiveld tot circa 0,40 m – mv was sprake van een pakket geel bouwzand dat is aangebracht als straatbed voor de bestrating van de Grotekerksbuurt. Hieronder was, tot een diepte van circa 0,80 m – mv, een pakket lichtbruine zandige klei aanwezig. Het betreft een ophogingspakket waarvan de datering onduidelijk is.

Vanaf circa 0,80 m – mv was een homogeen pakket donkergrijze, zandige klei aanwezig. In het pakket zijn baksteenpuin, mosselschelpen, keramiek, menselijk botmateriaal en metaal, waaronder munten en een pseudomunt aangetroffen. Het betreft een ophogingslaag die op basis van het vondstmateriaal vermoedelijk gedateerd kan worden in de periode ná 1457. In het pakket was een bakstenen fundering aanwezig van een brede muur die oost-west georiënteerd was. De muur kon op basis van het baksteenformaat gedateerd worden in de 17e tot 18e eeuw.

Daarnaast zijn in het pakket drie intacte graven aangetroffen. Het betrof twee volwassenen en een kind. Delen van de houten grafkisten waren nog aanwezig. Alle individuen lagen met het hoofd richting het westen. Er waren verschillende begravingsfasen aanwezig. De grafkist van één van de volwassen individuen, met daarnaast het kind, lag direct op het skelet van de tweede volwassene. Bij één van de volwassenen zijn slijtagesporen aan het gebit vastgesteld die mogelijk het gevolg zijn van veelvuldig pijproken. Op basis hiervan, en de ondiepe ligging van de skeletten, dateren ze waarschijnlijk uit de laatste gebruiksfase van het kerkhof, gedurende de 17e eeuw tot 1704.

2.4 Archeologische verwachting en advies

Op grond van bovenstaande informatie kan een archeologische verwachting voor het plangebied worden opgemaakt. Vanaf een diepte van circa 0,30 m – mv kunnen er onverstoorde begravingen aanwezig zijn, die dateren uit de latere gebruiksfase van het Grotekerkhof; gedurende de 17^e eeuw tot begin 18^e eeuw. De aanwezigheid van intacte begravingen direct onder het huidige maaiveld is waarschijnlijk te wijten aan de egalisatie van het grafveld in 1704. Naast begravingen kunnen er ook resten van muurwerk uit deze periode worden aangetroffen.

Door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie is geadviseerd de graafwerkzaamheden archeologisch te begeleiden.

3. Doel en vraagstellingen

Het hoofddoel van het veldwerk is het documenteren van bewoningssporen die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord. Voor de archeologische begeleiding zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd:

- Zijn er onverstoorde graven aanwezig?
Indien dit zo is:
 - vanaf welke diepte zijn er graven aanwezig?
 - wat is de mogelijke datering van de graven?
 - wat is de aard en datering van de (ophogings)laag waarin de graven aanwezig zijn?

- Zijn er andere archeologische sporen aanwezig?
Indien dit zo is:
 - wat is de aard van de sporen?
 - wat is de mogelijke datering van de sporen?

- Indien er alleen sprake is van (recent) verstoorde (ophogings)lagen, is het mogelijk vast te stellen wanneer deze verstoring heeft plaatsgevonden?

4. Archeologische begeleiding

4.1 Methodes

Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd door middel van het begeleiden van de graafwerkzaamheden. Het veldwerk heeft plaatsgevonden op 31 maart en 3 april 2008. De werkzaamheden zijn verricht door de heren M.C. Dorst, T.H.L. Hos en J.A. Nipius (Bureau Monumentenzorg en Archeologie, gemeente Dordrecht). Het graafwerk is uitgevoerd door de firma Jos van der Graaf en CityTec.

De graaflocaties, zoals weergegeven in afbeelding 2, zijn begeleid. Van zowel de locatie tussen de nissen en van het grasveld is een NAP-gerefereerd lithostratigrafisch profiel gedocumenteerd door middel een beschrijving. De graaflocaties zijn in het veld ingemeten aan de hand van de aanwezige bebouwing. Voor het registreren van de veldgegevens is gebruik gemaakt van veldformulieren van het Bureau Monumentenzorg en Archeologie.

Het onderzoek is uitgevoerd volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten, onder de opgravingsbevoegdheid van de gemeente Dordrecht. Het bevoegd gezag is de gemeente Dordrecht.

4.2 Onderzoeksresultaten

Allereerst zal de lithostratigrafie van het onderzoeksgebied worden weergegeven, gevolgd door de archeologische aspecten.

4.2.1 Lithostratigrafie

De bodemopbouw bestond uit de volgende lithostratigrafische eenheden:

Antropogeen pakket 1

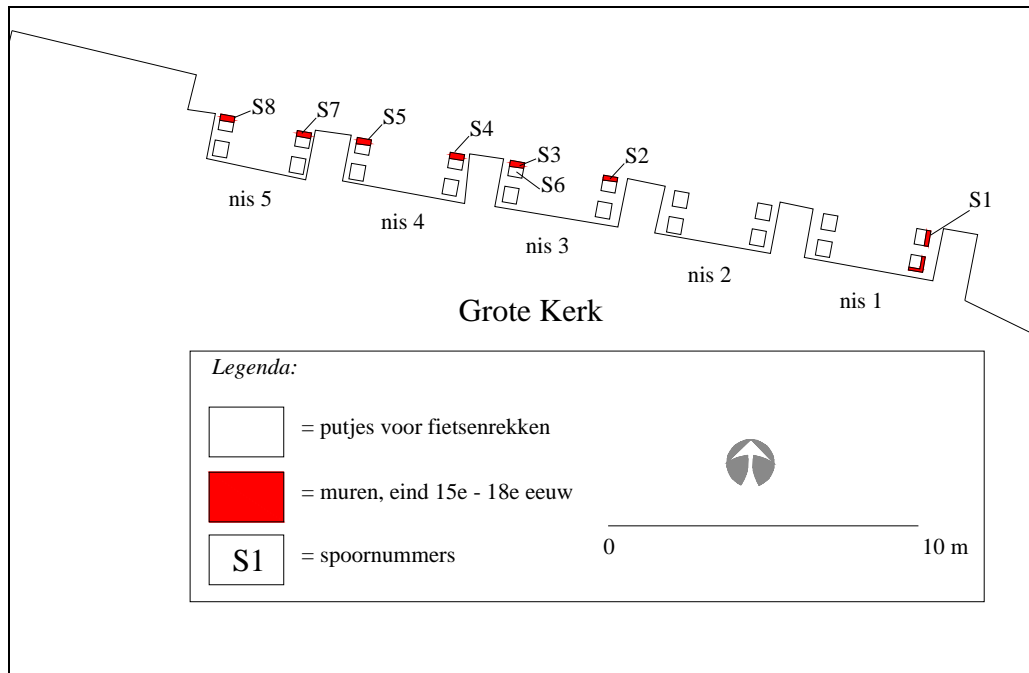
Het diepste pakket bestaat uit licht-bruingrijs kleilig zand. Hierin zijn baksteenpuin, mortel, leisteen, keramiek en menselijk botmateriaal aanwezig. Antropogeen pakket 1 is een ophogingspakket dat aanwezig is vanaf circa 0,30 m - 0,48 m – mv tot tenminste 0,75 m – mv. Onder de keramiek bevinden zich fragmenten geglazuurd roodbakkerd aardewerk, steengoed, waaronder een fragment van een baardmankruik, en faience bordfragmenten (vondstnummer 1). Op basis van de keramiek kan het pakket gedateerd worden in de 17^e eeuw.

Antropogeen pakket 2

Het hierop gelegen pakket bestaat uit rommelig bruingeel kleilig zand met sporadisch wat baksteenpuin. Het betreft een pakket opgebrachte grond dat mogelijk is aangebracht na de egalisatie van het grafveld in 1704. Naast de kerk is hierop nog een zandbed van de klinkerbestrating aanwezig, bestaande uit gele ijsselstenen. De datering hiervan is niet duidelijk. Mogelijk betreft het de bestrating van het Kerkhofpad dat zou zijn gelegd in 1768 (Van Dalen 1927, 21).

4.2.2 Archeologie, sporen en vondstmateriaal

In totaal zijn er 13 sporen aangetroffen. Dit betreffen resten van muren (sporen 1, 2, 3, 4, 5, 7 en 8), twee mogelijke knekelkuilen (spoor 6 en 9) en vier begravingen (sporen 10-13). In de afbeeldingen 3 en 5 zijn de sporen weergegeven.

Afb. 3. Het muurwerk (S1-S5, S7, S8) en een mogelijke knekelput (S6) tussen de nissen van de Grote Kerk.

Muren (1, 2, 3, 4, 5, 7 en 8)

In de putjes die zijn gegraven tussen de nissen was muurwerk aanwezig (Afb. 3). Waarschijnlijk betreft het twee verschillende muren. Eén muur loopt parallel aan de noordelijke gevel van de kerk en is waargenomen in nissen 3-5 (sporen 2-5, 7, 8). De muur bestaat uit gele, rode en oranje bakstenen met een lengte van circa 17 á 18 cm. Op basis hiervan dateert de muur vermoedelijk uit de 17e - 18e eeuw. De relatie van de muur met de steunberen is niet vastgesteld. In de westelijke putjes in nis 1 was een muur aanwezig die de contour van de kerkmuur en steunbeer volgt (S1). Deze bestond uit rode en oranje bakstenen met een formaat van 24x8x6 cm en was gevoegd met zachte kalkmortel. Op basis van het steenformaat kan het muurwerk slechts breed gedateerd worden, tussen eind 15^e en de 17^e eeuw. De relatie met de kerkmuur en steunbeer is niet vastgesteld. Beide muren waren aanwezig op circa 0,40 m – mv. De onderkanten, de onderlinge relatie en de mogelijke functies van beide muren konden niet worden vastgesteld.

Mogelijke knekelkuilen (sporen 6 en 9)

Tussen de hierboven genoemde muur en de kerkmuur was vanaf circa 0,40 m – mv (in antropogeen pakket 1) veel verplaatst menselijk botmateriaal aanwezig. In het noordwestelijke putje in nis 3 waren de botten gesorteerd en gerangschikt aanwezig (Afb. 3 en 4, spoor 6). Hier was een laag van voornamelijk lange beenderen aanwezig die oost-west georiënteerd op twee schedels lagen (Afb. 2). Het is mogelijk dat de locaties tussen de nissen gedurende de 17^e eeuw gebruikt zijn voor knekelputten van geruimde graven. Ook in putje 3 was een mogelijke knekelkuil aanwezig (Afb. 5, spoor 9).

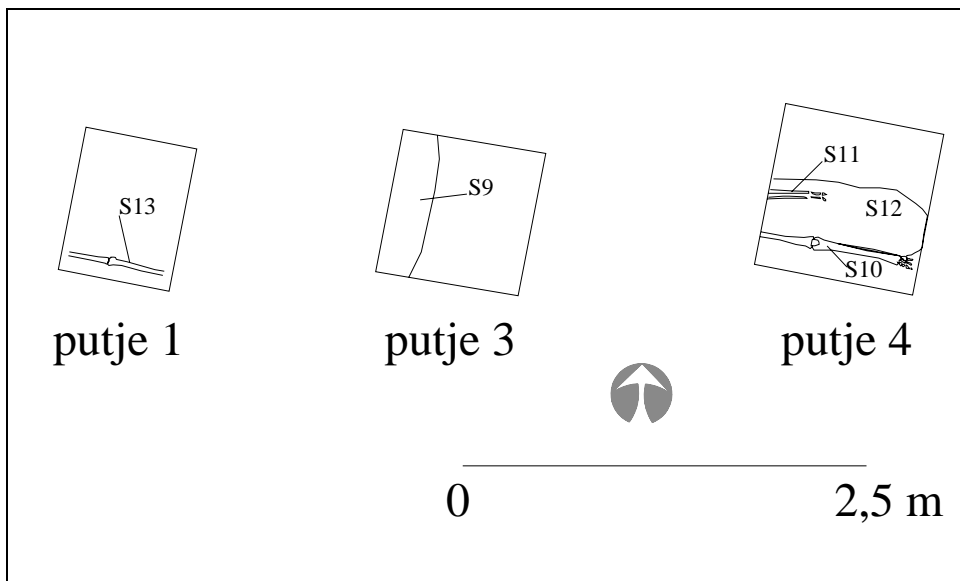

Afb. 4. Het noordwestelijke putje in nis 3 met daarin muurwerk (S3) en een mogelijke knekelkuil (S6). Schaaldeel sjalon = 0,5 m.

Begravingen (sporen 10, 11, 12 en 13)

In antropogeen pakket 1 is vanaf circa 0,35 m – 0,40 m – mv in de putjes 1 en 4 menselijk botmateriaal van begravingen gevonden (Afb. 5). In putje 1 waren, in anatomisch verband, botten van een boven- en onderbeen aanwezig (spoor 13). Deze waren oost-west georiënteerd. In putje 4 zijn verschillende niveaus van begravingen waargenomen. De hoogst gelegen begravingen betrof de resten van twee individuen, sporen 10 en 11.

Naast elkaar lagen hier, in anatomisch verband, de botten van een linker onderbeen en voet (spoor 10) en botten van een onderarm en hand (spoor 11). Beide individuen lagen met het hoofd in westelijke richting (Afb. 5 en 6).

Afb. 5. De begravingen (S10 - S13) en een mogelijke knekelput (S9) in de putjes 1, 3 en 4 voor de lichtmasten. Voor de ligging van de putjes, zie Afb. 2.

Direct hieronder was een derde begraaving aanwezig, spoor 12. Hiervan waren, in anatomisch verband, botten van het linkerbovenbeen, de heup, wervelkolom en mogelijk een arm en ribben aanwezig. Het hoofd van dit individu was naar het oosten gericht. Resten van kisten zijn niet waargenomen. De skeletten, zeker betreffende de sporen 11 en 12, waren niet intact aanwezig. Het betreft oude verstoringen die dateren uit de periode dat de begraafplaats nog in gebruik was. Delen van skeletten zijn geruimd of opzij geschoven om plaats te maken voor nieuwe begravingen. Dit is ook af te leiden uit het grote aantal niet in anatomisch verband liggende menselijke botten die in het ophogingspakket aanwezig zijn.

Afb. 6. Putje 4, gezien van boven met daarin op 0,35 m – mv menselijke botten in anatomisch verband (S10 en S11). Lengte sjalon = 1 m.

5. Conclusies

Op 31 maart en 3 april 2008 zijn tijdens een begeleiding archeologische waarden gedocumenteerd in het plangebied Grotekerkstuin te Dordrecht. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd:

In het plangebied Grotekerkstuin is vanaf een diepte tussen circa 0,30 en 0,48 m – mv een ophogingspakket aanwezig dat gedateerd kan worden in de 17^e eeuw. Hierin zijn intacte graven aanwezig die dateren uit de laatste fase van gebruik van het grafveld, gedurende de 17^e eeuw tot 1704. De ruimtes tussen de nissen, die gevormd worden door de steunberen van de kerk, zijn gedurende de 17^e eeuw mogelijk gebruikt als locaties voor knekelputten. Vanaf circa 0,40 m –mv was hier een grote hoeveelheid verplaatst menselijk botmateriaal aanwezig. Ook zijn hier delen van muren aangetroffen. De aanwezigheid van graven en muurwerk direct onder het huidige maaiveld is waarschijnlijk te wijten aan de egalisatie van het grafveld, die in 1704 zou hebben plaatsgevonden.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn alle aanwezige archeologische waarden, die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord, gedocumenteerd. Voor vragen over de conclusies in dit rapport dient contact opgenomen te worden met M.C. Dorst, senior archeoloog (tel. 078-639 84 21).

Literatuur

Dalen, J.L. 1927: *De Grootte kerk te Dordrecht*. De Dordrechtsche drukkerij en uitgevers maatschappij, Dordrecht.

Jensma, T.W., A. Molendijk, 1987: *De Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk van Dordrecht*. Gemeentearchief Dordrecht, Uitgeverij Waanders, Zwolle.

Paalman, D.B.S. 2002: *Verslag onderzoek skeletten Grotekerksbuurt*. Intern verslag Dordts Archeologisch Centrum, Dordrecht.

Sarfatij, H. 2007: *Archeologie van een deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Afkortingen

ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem van de RACM
BMZA	Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de gemeente Dordrecht
mv	maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil